

ALEVİ İNANCINDA HIZIR-ALİ SENKRETİZMİ

Y.Doç.Dr. Yağmur Say

'Hızır' kelimesinin İslami kaynaklarda isim olarak değil, bir lakap kabul edildiği, ancak pratikte adı yerine kullanıldığı anlaşılıyor. "Yeşil" anlamına gelen bu lakabından dolayı Hızır'a Şiilikte üstün bir mevki tanınmıştır. Zira bilindiği üzere yeşil renk hem genel olarak İslamın dinsel rengi, hem de Hz. Ali sülalesinin ve dolayısıyla Şiiliğin mukaddes rengidir. 12. İmam Mehdi de bu inanç içinde "Beyazlı Denizi"nin ortasındaki Yeşil Ada'da oturmaktadır.¹

XVII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı ve müelliflerinden Köprülü zade Numan b. Mustafa eserinde Hızır'ın ölmezliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Hızır'ın ölümsüzlüğünü savunan görüşlerin dayanakları şunlardır;

1- Zülkarneyn'in Hızır'la beraber Hayat Çeşmesi'ni aramasını anlatan efsanenin çeşitli versiyonları.²

2- Hızır'ın Hz. Âdem döneminde hayatta olup, Nuh Tufanı'ndan sonra o zamana kadar korunmuş Hz. Âdem'in cesedinin defin töreninde bulunduğu, bunu yaptığı için Allah'ın, ömrünü Kıyamete dek uzattığı, sonraki pek çok peygambere musahiplik ettiği, hatta Hz. Muhammed'le buluştuğu, üstelik Hz. Muhammed'in defni esnasında bile hazır bulunup Hz. Ali ile de görüştüğü vb. şeklindeki sayısız rivayetler.³ Hızır'ın yaşadığına inanılmasının ilahiyat açısından önemli bir yönüne dokunmamız gerekiyor. Bu da Şiilikteki Hızır'ın yeri ve önemi sorunudur. Bilindiği üzere Şiilikte Hızır'ın Sünniliktekenden apayrı bir durumu vardır. Özellikle 12 İmam (İmamiyye) Şiiliğinde Hızır'ın sağ olduğuna kesinlikle inanılmaktadır. Örneğin rivayete göre, Hz. Ali'nin vefatında gelip cenaze törenine katılmış ve Ehl-i Beyt'e başsağlığı dilemiştir. Hz. Hüseyin şehid olduğunda arkasından mersiye okumuştur.⁴

Şiilikte Hızır'ın sağ olduğuna bu derece kuvvetle inanılması, belli ölçüde "İmam" kavramının mistik yönüyle ilgili görünmektedir. Şöyle ki: Nasıl Hz. Musa ve Hızır

¹ A.Y. Ocak, İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Ank.1985, s. 61

² Efsanenin İslami kaynaklarda işlenen şeklinin özeti şöyledir ; "Nuh Peygamberin torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedi hayat veren ve insanüstü güçler kazandıran bir hayat çeşmesinden bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivayete göre Allah bunu Sam'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup, Hızır diye anılan Elyesa ile askerlerinin refakatinde yolculuğa başlar. Hayat çeşmesi, Karanlık Ülkesi'ndedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşerler. Bir süre sonra Karanlık Ülkesi'ne gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola giderek yollarını bulmaya çalışırlar. Bu esnada uzun maceralar yaşarlar, tehlikeler atlatırlar. Günlerce yol aldıktan sonra Hızır, ilahi bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendini çektiği yere gidince de orada hayat çeşmesini bulur. Suyundan içer ve yıkanır. Böylece hem ebedi yaşama kavuşur, hem de insanüstü güçler, yetenekler kazanır. Sonra Zülkarneyn ile karşılaşırlar. Zülkarneyn durumu öğrenir ve çeşmeyi arasa da bulamaz. Kaderine razı olur ve bir süre sonra ölür (Ocak, İslam-Türk. S. 56,57).

³ İbnü'l-Esir (El, Kamil fi't-Tarih, C.I, Kahire 1932, s. 327,336) eserinde bu gibi rivayetlerin Yahudi raviler tarafından rivayet edildiğini kaydedip bunları eleştirmekte ve bu gibi rivayetlere inanılmaması gerektiğini belirtmektedir; Ocak, İslam-Türk. s. 69.

⁴ A.Y. Ocak, İslam-Türk. s. 70; A. Gölpınarlı, Gülşen-i Raz Şerhi, İst. 1972. s. 58.

ilişkisinde birincisi şeriatı, öteki batını temsil ediyorsa, ilk İmam Hz. Ali ile Hz. Muhammed de aynı çerçeve içinde değerlendirilmektedir. Yani Hz. Muhammed'in batını temsil eden Hızır'ı, Hz. Ali'dir.⁵

H. Corbin'in naklettiğine göre, Şiilerin elindeki Hz. Ali'ye izafe edilen meşhur hutbelerden birinde, yaratılıştan bu yana, yeryüzündeki çeşitli din mensupları arasında Hz. Ali'nin hangi isimler altında görüldüğünü anlatan bir parça bulunmaktadır. Bu parçada da Hz. Ali Hıristiyanlara hitaben, "*Ben İncil'de adına İlya denilen kişiyim*" demektedir. Burada Ali adıyla İlya, daha doğrusu Eli arasındaki benzerlik gözden kaçırılmamaktadır. Çünkü bu şekilde Hz. Ali'nin Eli (İlya) olduğuna dikkat çekilerek, Hızır ile İlyaya'nın aynı kişi olduğu hatırlanırsa, Hz. Ali'nin Hızır olduğu vurgulanmak istenmiştir.⁶

Şiilikte Hızır'ın hayatta olmasına verilen bu önemin, aslında bu mezhepteki Mehdi anlayışı ile de derin ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira (Mehdi bekleme ümidinin), Hızır (Hz. Ali) gibi bir ebedi şahsiyet kavramı ile ne ölçüde takviye göreceği açıktır.⁷

Hızır, bütün umut ve olanakların tükendiği, çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağrıldığında da mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi bir kurtarıcıdır. Türkçedeki "*Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez*", "*Hızır gibi yetişti*" vb. atasözü ve deyimler, hep bu halk inancının bir ifadesidir. Bu itibarla Hızır'ın bütün İslam uluslarının folklorlarındaki en canlı, en maruf sima olup, özellikle Türkler içinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok bilinen bir kimlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. O kadar ki, bugün bazı folklor araştırmacılarının tespitlerine göre, Anadolu Türklerinin büyük bir çoğunluğunun, Hızır veya Hızır İlyas'a inandığı, yardımını sağlayacağından mutlaka emin olduğu ileri sürülmektedir. Hatta hayatta hiç olmazsa bir defa, başına gelen bir felaketten, Hızır aracılığıyla kurtulduğuna veya Hızır sayesinde bir nimete, bir mevkie eriştiğine inananmanın, hemen hemen yok denecek kadar az olduğu da belirtilir.⁸

Zor durumlarda ve felaketlerde yardımcılık vasfı dolayısıyla Hızır'ın Kızılbaş ve Bektaşî inançlarında da büyük bir yeri vardır. Bu yer Pir Sultan Abdal'ın;

**Bin bir adı var bir adı Hızır,
Her nerede çağırırsan orada hazır,
Ali Padişah'tır Muhammed vezir,
Bu fermanı yazan Ali değil mi?**

Şeklindeki nefesinde⁹ tam ifadesini bulmaktadır. Görüldüğü üzere, Hızır'ın bu özel ve üstün yeri bir bakıma bu Hz. Ali ile Hızır özdeşleştirilmesinden gelmektedir. Zaten bu sebeple bazı halk hikâyelerinin, hatta Köroğlu gibi bir kısım destanî romanların bile Alevi rivayetlerinde Hızır rolünün Hz. Ali'ye verilmiş olduğu da bir gerçektir.¹⁰

Bazı Bektaşî menakıbnamelerinde ise Hızır yerine ara sıra Hacı Bektaş, Hacım Sultan ve benzeri Bektaşî evliyasının ikame edildiği, bu suretle dolaylı olarak onlarla

⁵ A.Y. Ocak, İslam-Türk. S. 70

⁶ Ocak, İslam-Türk. S. 70.

⁷ Ocak, İslam-Türk. S. 70

⁸ Ocak, İslam-Türk. S.102.

⁹ Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, İst.1971, s. 94; Ocak, İslam-Türk. s. 105.

¹⁰ Bu konu hakkında bkz. P.N. Boratav, Köroğlu Destanı, İst.1931, s. 90,91; Boratav, "Türklerde Hızır", İslam Ansiklopedisi,

Hızır'ın özdeşleştirildiği görülmektedir. Kısaca Hızır'ın bu kimlikler olarak yeryüzünde ortaya çıktığına inanılmaktadır.¹¹

Alevi ve Bektaşî inançlarında Hızır'ın bu önemi çeşitli şekillerde takdis fiilleriyle de ortaya konulmuştur. Mesela Bektaşîlikteki 12 post (12 Makam'dan) Mihmandar Postu Hızır'ı temsil eder.¹² Yakın zamanlarda Erzincan havalisinde Alevi Zaza'lar da sabah güneşinin ilk ışıklarının aksettiği taş ve kayaların "Ya Hızır" diye dualarla tazim olduğu gözlenmiştir. Zira onların arasında yaygın bir inanca göre, Hz. Ali şehid edildiği zaman güneşe dönüşüp göklere yükselmiştir.¹³ Dolayısıyla bu şekilde Hızır adına dua edilmekle aslında Hz. Ali'ye hitap edilmektedir. Nitekim Edip Yavuz'un tespitleri de bu düşünceyi doğrulamaktadır. Ona göre Hakk Muhammed Ali şeklindeki ulûhiyet ifadesinde Hızır, Hakk'ın yerini almış olup, bu noktayı açığa çıkaran pek çok dualar ve yeminler bulunmaktadır.¹⁴ Eğer bu tespitler doğru ise bu Hızır'ın ulûhiyet (Tanrılık) kavramı ile özdeşleştirildiğini gösteren bir başka olaydır.

Hz. Ali ile Hızır arasındaki özdeşleştirmeyi gösteren diğer bir yaklaşım da Hurufî eğilimlidir. Bunun için Kazım Baba'nın¹⁵ nefesi dikkat çekicidir;

**Makes-i vech-i Huda Fazl-ı Kitab-ı Cavidan
Ayet Ayet beyinatdır. Nokta-i İlm-i Beyan
Hem Hızırdır. Hem de İsa İsm-i Azam bigüman
Haliku'r-Rahman-ı mana şeklen insandır Ali.**

Buna bağlı olarak, Şükrü Metin Baba'nın¹⁶ nefesi de dikkat çekicidir;

**Zulmet deryasını nur edip gelen,
Hızır İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir.
Garibin mazlumun halini bilen,
Hızır İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir.**

**Bir anda cevelan eder cihanı
Kalbi saf olanın dest-ü damanı
Bir ismi Behruz'dur lisanı Süryani
Hızır İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir.**

**Merdi meydan eylemek dir iyi er
Gafil olma kardaş çerağın söner
Her gördüğün Hızır bilmek dir hüner
Hızır İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir.**

¹¹ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, s.15.70.71.79; Burhan Abdal, Vilayetname-i Hacım Sultan, Yay. Rudolf Tschudi, Berlin 1914, s. 23; Ocak, İslam-Türk. S. 105.

¹² Bektaşîlik erkânında 12 İmanın hatırasını yansıtan bu 12 posttan her biri, Bektaşîlerce takdis edilen büyük şahsiyetlere izafe olunmuştur. Hz. İbrahim'de bunlardan biridir. O'nun sık sık Hızır'ı misafir ettiği inancının bir ifadesi olarak 12. posta Mihmandar postu denilmiştir. İşte bu post Hızır tarafından temsil edilmektedir (Murat Sertoğlu, Bektaşîlik Nedir? İst.1969, s. 255; Boratav, "Türklerde Hızır",

¹³ Ali Kemali Aksüt, Erzincan Tarihi, Ank.1931, s. 181.

¹⁴ Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ank.1968, s. 406,407.

¹⁵ Kazım Baba Divanı, Neşr. Turgut Koca, İst.1959, s. 35

¹⁶ M.Tevfik Oytan, Bektaşîliğin İçyüzü, Dibi Köşesi Bucağı, İst.1979, s. 417,418.

**Ehl-i iman eyler ikrar sebatı
Kendinde seyr eder sıfatı zatı
Hızır ile içen Ab-ı Hayatı
Hızır İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir.**

**Şükrü Metin Baba bu demden içer
Saki-i Kevserle Sırat'ı geçer
Hızır-ı Âdemde arayıp seçer
Hızır İlyas Şah-ı Merdan Ali'dir.**

Destanî romanlarda bazen Hızır'ın yerini bir başka mukaddes kişilik alabilmektedir. Örneğin Ebu Müslim romanında Hz. Ali; bir keresinde Danişmendnamede Hz. Muhammed olmuştur. Ebu Müslim Horasani Mervan'ın askerleriyle savaşırken çok sıkıştığı bir anda, korkunç bir gök gürültüsü duyulur. Hemen peşinden, kible tarafından "Ateşten bir kılıç çekmiş bir süvari" görünür. Bu süvari sapıkları yok edip Mervan'ın sancağını devirir. Aynı süvari Ebu Müslim Horasani esir edilip Nişabur'a götürülürken ortaya çıkar ve askerleri öldürerek onu kurtarır. Ancak kimse bu süvariye teşhis edemez.¹⁷ Metinde süvarinin kimliği açıklanmaz ise de genel anlatımdan bunun Hz. Ali olduğu anlaşılmaktadır. Danişmendnamede ise iki yerde Melik Danişmend'i tehlikeden kurtaranın Hz. Muhammed olduğu açıkça zikredilir. Hızır'dan başka bu şahsiyetlerin bu eserlerde yer almasının bir sebebi belki de Türk destanî roman ürünlerinin ilk ortaya çıktığı dönemlerde Hızır figürünün bunlara henüz girmeye başlamış olmasıdır diye düşünülebilir. Nitekim daha geç dönemlerde oluşarlarda artık Hızır'dan başka bir kişiliğe seyrek rastlanır. Bir başka sebep de, özellikle Ebu Müslim romanında olduğu gibi, Şii eğilimlerin etkisi olabilir. Zaten bu duruma bazı halk hikâyelerinde rastlanacaktır.¹⁸

Şii eğilimli halk hikâyelerinde Hızır yerine Hz. Ali'nin konduğu görülür. Bunun yanında aynı hikâyenin Sünni rivayetinde Hızır'ın, Şii rivayetinde ise Hz. Ali'nin rolü vardır. Örneğin Tufarkanlı Abbas hikâyesinde Hz. Ali mazlum aşkın yardımına koşmakta, kuyunun ağzındaki değirmen taşını bir el işaretleriyle atar, orada mahpus bulunan Abbas'a parmağını uzatarak onu 40 kulaç derinlikten çıkarır. Abbas kuyuda iken Hızır yerine Hz. Ali'ye şöyle seslenmektedir; "Esmâ sıfatında Aslan donunda İresul yolunda yatan meded"¹⁹

Bektaşilikteki 12 posttan sonuncusu nasıl Hızır'a tahsis edilmişse (Mihmandar Postu), Alevilerde da eve gelen her misafirin Hızır olabileceği inancı, misafire büyük kıymet ve önem izafe edilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan misafir ağırlamayı adet haline getiren "Hanedan" evleri "....Ağa'nın Ocağıdır" diyerek mübarek sayılmış, buralarda Hz. Ali yani Hızır'ın yemek yediği farz edilmiştir. Bu evler mukaddes tanındığı içinde bunlar üzerine kesinlikle yemin edilmez.²⁰

¹⁷ Ocak. İslam-Türk. s. 189

¹⁸ Ocak. İslam-Türk. s.189.

¹⁹ Umay Günay, "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fak. Dergisi, C.I. Ank.1983, s. 24.

²⁰ Enver Behnan Şapolyo, Mezhepler ve tarikatlar Tarihi, İst.1964, s.283; Ocak, İslam-Türk. s. 108.

Şah İsmail Hatayi veya Pir Sultan Abdal'a izafe edilen şu nefes Alevi inançlarındaki misafir -Hızır ilişkisini çok güzel bir biçimde anlatır;²¹

**Misafir aşk kapusunun dilidir
Hızır'ı sev kim sahibinin gülüdür
Tanrı misafiri Pirim Ali'dir
Mihmanlar siz bize safa geldiniz**

**Bir eve kahrola misafir gelmez
Çalınsa çırpınsa ektiği bitmez
Çağırса bağırса bir yere yetmez
Mihmanlar siz bize safa geldiniz**

**Hizmet eyle sen ki daima gele
Yavan yaşık bizim yüzümüz güle
Büyük küçük anı hep Hızır bile
Mihmanlar siz bize safa geldiniz**

**Misafir gelir ki kısmeti bile
Misafir Hızırdır özrünü dile
Hatayim uğruyu tut ver gel ele
Mihmanlar siz bize safa geldiniz.**

Görüldüğü üzere Alevi inançları misafiri Hızır'la, Hızır'ı da Hz. Ali ile özdeşleştirmiştir. Misafir sanki Hz. Ali imiş gibi itibar görecektir, memnun edilecektir. Bu bakımdan Bektaşî babalarına verilen icazetnamelerde "Ayende ve Ravendeye it'am-ı ta'am" (gelene gidene yemek verme) şartı konmuştur. Eskiden Alevi ve Bektaşîlerde her evde ve tekkede "Gaib Erenler" hissesi olarak bir miktar yiyecek ayrılıyordu; misafir gelirse ona çıkarılır, gelmezse bir fakire verilirdi. Misafirin sahip olduğu bu önem dolayısıyla bir eve misafir geldiği zaman ne var ne yok hepsi büyük bir saygıyla ikram edilirdi.²² Misafir gelmeyen, yenilip içilmeyen evler makbul tutulmaz, ektiğinin bitmeyeceğine, kahra uğradığına inanılırdı. Böylece bu inanç sayesinde her evin misafir ağırlaması sağlanmış olurdu.

Hızır-Hz. Ali Kültünde At

Şamanizm'de Şamanların üstüne binerek Gök Tanrı ile konuşmaya gittikleri atlar hep bozdur. Kurbanlık atlar içinde de en değerlisi boz veya kır olanıdır.²³ Bu büyük önem dolayısıyla kahramanların atlarına Türk inançlarında ölüm layık görülmemiştir. Hz. Ali'nin Döldül'ü gibi Şah İsmail'in Kamer Tay'ı, Köroğlu'nun Kıratı, Baba İlyas'ın Boz'u hep ölümsüzdürler.

²¹ Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, İst.1971, s.146,148.

²² Bedri Noyan, "Bektaşîlik, Alevilik" Günaydın Gazetesi, 12.2.1977.

²³ W.Radloff, Sibirya'dan, Çev. A. Temir, Ank. 1957, 23,29; A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ank. 1972, s.101.

Nebi (Hızır Nebi) Bayramı

Hıdrellez törenleri Sünni, Gayr-ı Sünni bütün Türkler arasında genel bir şekilde kutlanan bir halk bayramıdır. Örneğin Edirne Bektaşileri, Batı ve Güney Anadolu Tahtacıları, Çepniler, Orta Anadolu Alevileri ve diğer bütün Alevi ve Bektaşi Türk toplulukları da Hıdrellezi aşağı yukarı aynı şekilde kutlarlar.

Onlara göre Hızır ve İlyas'ın bulunduğu bu Hıdrellez günü, "İnananların" sohbet ve şenlik yapması gereken bir bayramdır. Ölüler ziyaret edilir, ruhları için yemekler hazırlanıp uygun yerlerde semah dönülüp rakı içilir.²⁴ Ancak Alevi topluluklarının Hıdrellezden başka, onun kadar tanınmamasına rağmen asıl önemli diğer bir bayramları da Nebi Bayramı veya Hızır (Hıdır) Nebi Bayramı denmektedir. Bu bazılarınca Hıdrellezle karıştırılmaktadır. Hıdrellezi kutlama tarihi 6 Mayıs olmasına karşılık Hızır Nebi çok daha erken bir tarihte kutlanır ve onların üç önemli bayramlarından biridir.

Nebi Bayramı, İranlıların Nevruzundan 5 hafta öncesine, yani Şubat ayının ortasına rastlamakta olup, bunun eski 12 hayvanlı Türk takvimindeki yılbaşı ile aynı olduğu, dolayısıyla bu bayramın aslında eski Türklerin yeni yıl bayramı olduğu gösterilmiştir.²⁵ Aynı bayramın Azerbaycan Türklerinde Hıdır Nebi Bayramı,²⁶ İran'da Ehl-i Hakk toplulukları arasında da Zat-ı Mutlak (Hz. Ali) şerefine id-i Ali Haydar adıyla kutlandığı görülür.

²⁴ Abdurrahman Yılmaz, Tahtacılar Gelenekler, Ank.1948, s.25; M. Eröz, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İst.1977, s.361.

²⁵ İ. Melikoff, I. Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri, Ank. 1976, C.IV, s.176

²⁶ Ehliman Ahundov (Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, Çev: S.Tezcan, Ank.1978, s.433) çalışmasında bayramın Ermeniler tarafından da kutlandığını bildirmektedir.